

ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗНАЧЕННЯ ЕКСПЕРТИЗИ НА ЕТАПІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, А САМЕ: ПРИ ЗДІЙСНЕННІ НЕВІДКЛАДНИХ СЛІДЧИХ ДІЙ

ГАЮР Ігор Йосипович - кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом

**УДК 343.132.1
DOI 10.32782/NP.2021.3.15**

Викладаються правові основи та перспективи розвитку кримінального процесу у світлі правової реформи у державі. Розглянуто процесуально-правові та криміналістичні питання щодо використання можливостей експертизи у виявленні, фіксації та дослідженні доказової бази щодо вчинення кримінального правопорушення, а також обґрунтована необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів, експертів та криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження. Сформовані та наведені пропозиції щодо вдосконалення тактики та методики призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а саме: при здійсненні невідкладних слідчих дій. Акцентується увага практичних працівників правоохоронних органів на своєчасності призначення експертизи по виявлених слідах на місці події, а також надаються авторські рекомендації у винесені постанови про призначення експертизи для її дієвості та функціональності при проведенні останньої, розглядаються психолого-тактичні аспекти ознайомлення підозрюваного у кримінальному провадженні із висновками експертизи. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм чинного законодавства у практичній діяльності експерта, криміналіста та слідчого. Наголошено на необхідності наукової співпраці вчених, практичних працівників для реалізації завдань та принципів кримінального провадження.

Ключові слова: експертиза, експерт, кримінальний процес, криміналістика, кримінальне провадження, слідчі дії, докази.

Постановка проблеми

Проблема своєчасності призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а особливо при здійсненні невідкладних слідчих дій, на сьогодні є дуже актуальною та потребує свого поглибленого вивчення та покращення. Оскільки від правильності, професійності збирання слідової картини та своєчасності її направлення на експертне дослідження залежить не лише ділова репутація особи, що проводить розслідування, але і повнота, об'єктивність та все-сторонність проведеного розслідування у провадженні, якість та об'єктивність виконання завдань кримінального провадження.

Це покладає особливу відповідальність на правоохоронні органи та криміналістів щодо проведення якісного та легітимного досудового розслідування у кримінальних провадженнях, повного та неупередженого збору доказової бази, що не уявляється можливим без суворого дотримання процедури законності. Повнота та легітимність збору доказової бази при огляді місця події, як і своєчасність призначення судової експертизи по вилученій доказовій базі, незважаючи на низку законодавчих змін та внесених поправок у відомчу документацію правоохоронних структур, залишається недосконалою та

складною. У цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Дослідженням аспектів призначення експертизи займалися відомі вітчизняні науковці-практики, такі як: Белкін Р.С., Тацій В.Я., Тертишник В.М., Погорєцький М.А., Удалова Л.Д., Цимбал П.В. та інш. Проте розгляд особливостей призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а саме: при здійсненні невідкладних слідчих дій вимагає детального дослідження та аналізу.

Мета статті – дослідити проблеми та труднощі призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а саме: при здійсненні невідкладних слідчих дій та таким чином обґрунтувати необхідність ефективної співпраці працівників слідчих органів та експертів-криміналістів для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу

Згідно з кримінальним процесуальним законодавством України особа, яка провадить дізнання, та слідчий (кожен в межах своєї компетенції) мають право призначити судову експертизу по відкритому кримінальному провадженні, у якому проводиться розслідування.

Розкриємо поняття судової експертизи.

Так, судова експертиза (від лат. *expertus* – досвідчений, знавець) – це розгляд, дослідження експертом-фахівцем якихось справ, питань, що потребують спеціальних знань. У найбільш загальному вигляді експертиза – це спосіб аналізу причинно-наслідкових зв'язків не тільки стосовно того, що вже відбулося, але й того, що очікується, має або може відбутися; це спосіб пізнання певної реальності у тих випадках, коли ця реальність не піддається прямому вимірюванню, обрахуванню і взагалі якому завгодно «об'єктивному дослідженню» [1].

Або судова експертиза – це дослідження експертом на основі спеціальних знань

матеріальних об'єктів, явищ і процесів, які містять інформацію про обставини справи, що перебуває у провадженні органів досудового розслідування чи суду [2].

За наслідками проведення експертного дослідження спеціаліст, який його провів, повинен скласти експертний висновок.

Зокрема, Тертишник В.М. вказує, що експертний висновок або висновок експерта – це результат діяльності експерта з проведення експертизи, докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи, викладений у складеному відповідно до вимог закону документі [3, С. 182].

Законодавець у статті 101 Кримінального процесуального кодексу України наводить більш вузьке визначення висновку експерта, вказуючи наступне: «Висновок експерта – це докладний опис проведених експертом досліджень та зроблені за їх результатами висновки, обґрунтовані відповіді на запитання, поставлені особою, яка залучила експерта, або слідчим суддею чи судом, що доручив проведення експертизи» [4].

Проте, як і будь-яка процесуальна дія, що проводиться у рамках кримінального провадження, процедура призначення та проведення експертизи наділена рядом тактичних прийомів та особливостей.

Зокрема, Белкін Р.С. тактичний прийом розглядував як «...найбільш раціональний і ефективний спосіб дії або найбільш доцільну в цих умовах лінію поведінки слідчого» [5, С.9].

Як «лінію поведінки слідчого та спосіб впливу на учасників слідчих (розшукових) дій» трактують тактичний прийом і деякі інші науковці [6].

Розглянемо особливості тактичних прийомів та рекомендацій, використання яких забезпечує успіх цієї слідчої дії у процесі підготовки, призначення та проведення експертизи, а особливо: при здійсненні невідкладних слідчих дій.

Підготовка судової експертизи – багатоетапна слідча дія, початком якої слід вважати тактичне рішення слідчого про необхід-

ність використання спеціальних знань експертів для встановлення доказових фактів у провадженні.

При здійсненні провадження у багатьох справах, які пов'язані з оглядом місця події, таке рішення формується вже під час проведення невідкладних слідчих дій. Таке рішення приймається працівниками органів розслідування у тому випадку, коли вони вважають, що виявлені при оглядах, обшуках, виїмках та вилучення сліди кримінального правопорушення, предмети кримінальної протиправної діяльності або протиправного посягання надалі підлягають експертному дослідженню. Залежно від обставин провадження, встановлених під час здійснення слідчих дій та висунутих версій, формуються початкові експертні завдання: ідентифікаційні, класифікаційні або діагностичні, або ситуаційні та інш. Вказані завдання відповідно пов'язані з визначенням конкретних об'єктів, які залишили сліди, від місця та часу їх взаємодії або ж з необхідністю визначення умов та механізму слідоутворення.

Саме на стадії проведення невідкладних слідчих дій, при виникненні необхідності у дослідженні виявлених слідів кримінального правопорушення за допомогою експертизи фактично починається планомірна підготовка матеріалів до її призначення та проведення.

Після завершення невідкладних слідчих дій та слідчого огляду всіх зібраних слідів і предметів доцільно скласти орієнтовний план проведення експертизи у справі, що розслідується. Він повинен відповідати висунутим версіями та загальному плану розслідування. У той же час у ньому повинні міститися вказівки про те, які сліди та предмети, що зібрані у провадженні, підлягають експертному дослідженню; який вид експертизи потрібно призначити для їх дослідження та який судово-експертній установі (експертіві) доручити її проведення; які версії висунуті у провадженні та, відповідно, які завдання у зв'язку із цим підлягають експертному вирішенню та дослідженню; яке коло об'єктів підлягає перевірці (при необхідності вирішення ідентифікаційних та класифікаційних завдань), які їхні основні

характеристики, що слід зробити для їх виявлення; яким чином та у які терміни повинні бути отримані інші порівняльні матеріали. Інші графи плану слід заповняти у міру проведення інших слідчих дій, пов'язаних з призначенням та проведенням експертизи.

Основна мета планування, яке здійснюється під час підготовки експертизи, – забезпечення повноти наданих у розпорядження експерту матеріалів. Для її досягнення слідчий повинен використовувати сукупність тактичних прийомів та технічних засобів, спрямованих на фіксацію та вилучення всіх виявлених при огляді місця події слідів та предметів.

Загальний принцип збирання слідів як прямого, так і зворотного впливу полягає перш за все у розширенні кола джерел, що містять доказову інформацію про подію правопорушення. Таке розширення має здійснюватися за рахунок включення до орбіти дослідження слідів не тільки того об'єкта, який впливав на слідоприймаючу поверхню, але і речовини цієї поверхні, яка виступає у якості відображеного середовища, ознаки якої можуть відобразитися на слідоутворюючих об'єктах, а отже, і можуть бути виявлені при виявленні цих об'єктів. Нагадаємо, що об'єкти (люди, предмети), щодо яких висунута версія, яка підлягає перевірці, про те, що саме ними залишені виявлені на місці події сліди, називаються такими, що перевіряються.

Слідча та експертна практика свідчить про те, що речові докази не у повній мірі характеризують матеріальні сліди події кримінального правопорушення. Важлива додаткова інформація про ці сліди міститься в протоколах слідчих дій, у яких фіксуються час та місце виявлення слідів, їх взаємне розташування по відношенню до предметів обстановки, а також інші істотні дані, що характеризують процес слідоутворення. Нерідко матеріальні сліди розслідуваної події (наприклад, дорожньо-транспортної пригоди), зафіксовані у протоколах слідчих дій, є самостійним джерелом експертного встановлення тимчасових, просторових, силових, швидкісних та інших зв'язків, що виникають під час взаємодії об'єктів, причетних до події кримінального правопорушення.

З цієї обставини впливає тактична вимога найбільш повного та точного опису у протоколах усіх виявлених при огляді слідів взаємодії та здійснення об'єктивних методів фіксації слідів, які не вилучаються, що виявлені на речовій обстановці події правопорушення.

Найважливішим етапом підготовки експертизи слід вважати визначення, пошук, виявлення та вилучення об'єктів, що підлягають перевірці та ототожненню, чи інших порівняльних матеріалів. По виявлених та зафіксованих у матеріалах справи слідах та предметах, для дослідження яких необхідне призначення експертизи, слідчий самостійно або за допомогою фахівця повинен визначити родову або видову приналежність предмета, який залишив на місці події ці сліди, і, виходячи з висунутих у справі версій, організувати його розшук.

У випадку встановлення об'єктів, які самі безпосередньо не можуть бути спрямовані на дослідження, на експертизу повинні бути направлені порівняльні матеріали – зразки. Тактичні прийоми отримання зразків повинні забезпечувати їх достовірність, наочність та порівнянність з досліджуваними об'єктами.

Достовірність зразків, що вилучаються, встановлюється за допомогою пред'явлення останніх особам, причетним до їх появи, що відбивається у протоколі вилучення. Достовірність експериментальних зразків забезпечується участю слідчого у їх відібранні. Показність (репрезентативність) образів досягається знанням слідчим предмета експертизи, що ним призначається, та наукових основ використовуваних при експертному дослідженні методик.

Тактичні прийоми отримання представницької вибірки зразків (особливо при проведенні експертизи матеріалів, речовин та виробів, товарознавчих експертиз, судово-біологічних експертиз зерна, волосся та інш.) повинні відповідати вимогам конкретних галузей судово-експертних наук. Прийоми отримання порівняльних зразків передбачають ретельне вивчення під час проведення слідчого огляду основних властивостей та ознак досліджуваних об'єктів та підбір аналогічних за способом і часом

виникнення, складовими матеріалами та іншими порівняльними характеристиками вільних та експериментальних зразків.

Як уже зазначалося у нашій статті, тактичні прийоми отримання вільних та експериментальних зразків багато у чому обумовлені предметом та методами конкретних видів судових експертиз. Тому вони відносяться до числа спеціальних тактичних прийомів. У складних випадках для отримання необхідних для порівняння зразків запрошується фахівець.

Тактика призначення судової експертизи охоплює систему принципів, спільних цінностей та спеціальних тактичних прийомів, що визначають вибір часу призначення, раціональне використання можливостей експертизи, а також забезпечують доказову значимість її висновків.

Вибір моменту призначення експертизи визначається такими основними елементами слідчої ситуації, як характер об'єктів, що підлягають експертному дослідженню, сформованістю завдань експертних досліджень, що впливають із слідчих версій, повнотою зібраних матеріалів, необхідних для вирішення всіх або частини цих завдань.

Слідча та експертна практика показує, що при виборі моменту призначення експертизи важливе значення має чітке з'ясування слідчим характеру та обсягу тієї доказової інформації, яку можна отримати під час проведення експертного дослідження зібраного у провадженні матеріалу. Ця обставина обумовлює необхідність найбільш раціональної постановки питань, які підлягають вирішенню згідно з матеріалами провадження, а також можливостями того чи іншого виду судової експертизи.

На нашу думку, момент розслідування, коли з'ясовано основні обставини провадження за допомогою використання спеціальних знань та зібрані всі необхідні матеріали – слід вважати найбільш підходящим для призначення експертизи.

На цьому етапі розслідування, як правило, призначаються криміналістичні, судово-автотехнічні, судово-біологічні, а також судово-бухгалтерські експертизи (якщо відомі результати ревізії або аудиту та з урахуванням цього допитані підозрюваний та

посадові особи). Однак при розслідуванні правопорушень проти життя та здоров'я громадян, коли виникає необхідність у встановленні причин настання смерті або тяжкості завданих тілесних ушкоджень, судово-медична експертиза, як правило, призначається на початку розслідування. Це обумовлено швидким настанням змін у досліджуваних об'єктах.

Окрім того, обов'язковість проведення експертизи передбачена законодавцем у таких випадках (згідно з частиною 2 статті 242 Кримінального процесуального кодексу України) :

- для встановлення причин смерті;
- для встановлення тяжкості та характеру тілесних ушкоджень;
- для визначення психічного стану підозрюваного за наявності відомостей, які викликають сумнів щодо його осудності, обмеженої осудності;
- для встановлення віку особи, якщо це необхідно для вирішення питання про можливість притягнення її до кримінальної відповідальності, а іншим способом неможливо отримати ці відомості;
- для визначення розміру матеріальних збитків, якщо потерпілий не може їх визначити та не надав документ, що підтверджує розмір такої шкоди, розміру шкоди немайнового характеру, шкоди довкіллю, заподіяного кримінальним правопорушенням [4].

Необхідно вказати, що на початкових етапах розслідування іноді призначаються також й криміналістичні експертизи, спрямовані на перевірку слідчих версій про належність слідів, виявлених на місці події, до події кримінального правопорушення, або направлені на виявлення та закріплення слідів, що вимагає застосування складної лабораторної техніки, тобто на рішення допоміжних завдань.

Правильний вибір моменту призначення експертизи та точне визначення кола завдань, що впливають із слідчих версій та обставин конкретного провадження, дозволяють слідчому чітко планувати терміни та послідовність здійснення пов'язаних з призначенням експертизи процесуальних дій, формувати тактичні прийоми, які необхідні для їх успішного проведення, спрямовані на

отримання за допомогою експертизи оптимальної доказової інформації та забезпечення її значущості як засобу доказування.

При призначенні експертизи перш за все слід неухильно дотримуватися тактичного принципу раціонального використання можливостей цього виду експертизи. Це означає, що експертним шляхом слід отримувати максимум доказової інформації, дійсно необхідної для встановлення істотних обставин розслідуваної події.

Під час проведення невідкладних слідчих дій, коли активно протікає процес збирання вихідної доказової інформації, як правило, немає повного уявлення про те, які завдання можуть бути вирішені шляхом проведення експертизи та які з них стануть визначальними для підтвердження висунутих у провадженні слідчих версій. До моменту ж призначення експертизи, коли встановлено коло осіб, які перевіряються, та об'єктів, чітко визначені основні слідчі версії, конкретні елементи яких підлягають експертному дослідженню, конкретизується, а отже, звужується і коло завдань, що вирішуються експертизою. На жаль, на практиці досить часто зустрічаються випадки, коли перед експертом ставляться численні запитання, сформульовані з урахуванням можливостей конкретного виду експертизи, проте які абсолютно не впливають з обставин розслідуваної події.

На нашу думку, при постановці перед експертом завдань та при формулюванні пов'язаних із ними запитань, що відображаються у постанові про призначення експертизи, необхідно прагнути до наступного (згідно з авторським форматом- побажанням):

1) щоб фабула провадження, яка описана у постанові про призначення експертизи, чітко відображала слідчу версію, яка стосується зв'язку між конкретними особами і предметами та «слідами» (змiнами, фактами, обставинами), виявленими у матеріальному середовищі, та які «породжені» (є наслідками) подією кримінального правопорушення;

2) щоб з фабули провадження слідувала основна мета призначення експертизи, було видно, для вирішення якого основного завдання, пов'язаного зі слідчою версією, призначається експертиза та яка саме;

3) питання, що ставляться перед експертом, повинні формулюватися з урахуванням виду експертизи, що призначається слідчим;

4) при призначенні комплексної експертизи (наприклад, трасологічної та експертизи матеріалів, речовин та виробів, трасологічної та автотехнічної, трасологічної, судово-біологічної та судово-медичної та інш.) спочатку повинно формулюватися її головне завдання, а лише потім – допоміжні завдання.

Окрім того, на нашу думку, слушно зауважити, що після винесення постанови про призначення експертизи слідчий повинен розробити тактику ознайомлення із нею підозрюваного. Ставлення підозрюваного до інкримінованого йому діяння, ступінь його обізнаності про зібрані у провадженні докази, нарешті, можливий психологічний вплив на підозрюваного самого факту призначення експертизи з метою встановлення доказів, які викривають його участь у вчиненні кримінального правопорушення, – усі ці фактори стають визначальними у наступній лінії поведінки слідчого, стають напрацюваннями у виробленні тактичних прийомів здійснення слідчих дій у подальшому.

Якщо ж метою призначення експертизи є підтвердження вже зібраних та відомих підозрюваному доказових фактів, у такому разі протокол ознайомлення підозрюваного з постановою про призначення експертизи та роз'яснення йому його прав і обов'язків набуває формальний характер виконання процесуальної вимоги. Якщо ж слідча інформація про цілі та завдання експертного дослідження, що міститься у постанові про призначення експертизи та у матеріалах, які направляються на експертне дослідження, несподівана для підозрюваного та може, завдавши йому певного «психологічного впливу», призвести до зміни ним своїх первинних свідчень щодо досліджуваного експертизою епізоду, слідчий повинен бути готовий використати бажані або припинити небажані наслідки, які можуть наступити внаслідок проведення процесуальної дії – ознайомлення із постановою про призначення експертизи. У такій ситуації завжди необхідно шляхом

допиту підозрюваного, потерпілого або свідків письмово закріпити їх показання щодо обставин, які підлягають експертному дослідженню.

У тому випадку, коли у постанові про призначення експертизи міститься інформація, яка своєю несподіваністю, на думку слідчого, повинна здійснити на підозрюваного певний психологічний ефект та, у зв'язку із цим, сприяти визнанню ним фактів, що встановлюються та досліджуються експертизою, в такому разі, на нашу думку, доцільно провести повторний допит підозрюваного про обставини справи, що підлягають експертному дослідженню та обставинам події взагалі.

На нашу думку, різноманітність тактичних прийомів, які можливо застосувати при ознайомленні підозрюваного з постановою про призначення експертизи, цілком визначаються обставинами конкретної справи та вимагають неухильного дотримання Закону. Однак їх основна мета повинна полягати у забезпеченні доказового значення експертизи та позитивного психологічного ефекту самого факту її призначення.

Висновки

Підсумовуючи, слід акцентувати, що питання та особливості призначення експертизи на етапі досудового розслідування кримінального провадження, а саме: при здійсненні невідкладних слідчих дій, Ю відіграють визначальну роль у проведенні якісного та ефективного розслідування, у підтвердженні або спростуванні фактів, які мають вирішальне значення у прийнятті законного рішення судом. Їх знання та вміння застосувати на практиці вимагають від судових та правоохоронних органів, криміналістів вдосконалення сучасних тактик та методик у проведенні слідчих та судово-експертних дій, а також розроблення нових прийомів щодо збирання доказової бази вчинення правопорушення.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової та криміналістичної діяльності, вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних

напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія. – URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki> (дата звернення: 25.07.2021).
2. Нестерович В.Ф. Конституційно-правові види громадської експертизи в Україні. Експерт. 2018. № 2. с. 67–76.
3. Тертишник В.М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. Видання 12-те доповн. і перероб. / В. М. Тертишник. – К.: Алерта, 2016. – 810 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88. (редакція станом на 15.07.2021). – URL : <http://zakon.rada.gov.ua>.
5. Белкин Р.С. Предмет, система, задачи и методы советской криминалистики // В сб.: Криминалистическая экспертиза. – М.: ВШ МООП РСФСР. – 1966. – Вып. 1. – 168 с.
6. Гула Л.Ф. Використання тактичних прийомів у розслідуванні злочинів, вчинених організованими злочинними угрупованнями // Науковий вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія Юридична / Л. Ф. Гула; гол.ред В. Л. Ортинський. – Львів, 2016. – Вип. 3, 2016. – С. 515-521.

Gayur I.Y.

FEATURES OF APPOINTMENT OF EXAMINATION AT A STAGE OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS, NAMELY: AT IMPLEMENTATION OF URGENT INVESTIGATIVE ACTIONS

The article outlines the legal framework and prospects for the development of the criminal process in the light of legal reform in the state. The author considers procedural and forensic issues regarding the use of expertise in identifying, recording and investigating the evidence base of a criminal offense, as well as the need for effective cooperation of investigators, experts and forensic scientists for quality and objective performance of criminal proceedings. In the article the author has formed and given proposals for improving the tactics and methods of appointing an expert at the stage of pre-trial investigation of criminal proceedings, namely: in the implementation of urgent investigative actions. The attention of law enforcement practitioners is focused on the timeliness of the examination on the traces found at the scene, as well as the author's recommendations in the decisions on the appointment of the examination for its effectiveness and functionality during the latter, considered psychological and tactical aspects of the suspect in the criminal proceedings. In the article the author draws conclusions and provides recommendations for the coordinated application of current legislation in the practice of experts, forensic scientists and investigators. Emphasis is placed on the need for scientific cooperation of scientists, practitioners to implement the tasks and principles of criminal proceedings.

Keywords: examination, expert, criminal proceedings, criminology, criminal proceedings, investigative actions, evidence.